
KITEKINTÉS

Interview

KÉT BESZÉLGETÉS DOBOS LÁSZLÓ SZLOVÁKIAI MAGYAR ÍRÓVAL

ÁLLANDÓ ÉPÍTKEZÉS – A KIS SZELLEMI KÖZÖSSÉGEK ÍRATLAN PARANCSA*

Sz. K.: Remélem, a szépíró Dobos László nem veszi rossznéven, ha ezúttal az irodalomszervező, a közéleti ember, Dobos László áll a beszélgetés előterében. Ennek magyarázata, hogy ha meg akarjuk ismerni a csehszlovákiai magyar irodalom jelenlegi helyzetét, ismernünk kell a kezdetét és pilléreit is. Az első pillérverők között pedig ott volt Dobos László is. Idő: az ötvenes évek; cél: megteremteni a csehszlovákiai magyar irodalom kibontakozásának intézményes feltételeit. Kik a szereplők?

D. L.: Ha az ötvenes években induló csehszlovákiai magyar kultúra és irodalom első lépéseiről kívánunk szólni, vissza kell lépnünk 1945-be. A háború utáni esztendőkből a számonkérés Csehszlovákiában volt a legbrutálisabb, legkeményebben a csehszlovákiai magyarságot sújtotta, mert az akkori államvezetés meghirdette a kollektív bűnhődés, a kollektív büntetés elvét. Ez azt jelentette, hogy Csehszlovákiában minden magyar bűnös volt, bűnösnek találtak. Ennek következményeként kezdődött meg a kitelepítés, az áttelepítés, a lakosságcsere, a reszlovakizáció, aminek a végeredménye többek között az lett, hogy a csehszlovákiai magyarság 1948–49–50-re értelmiség nélkül maradt. Áttelepítették a pedagógusokat, vagy elmenekültek, ez történt az újságírókkal, az írókkal. Egyik kezünkön meg lehetett számolni az értelmiségieket, akik maradtak, maradhattak. A semmiből kellett kezdeni, úgy is mondhatnánk, hogy a legelő szélén kellett kezdeni kultúrát teremteni és alakítani. Itt maradt néhány idősebb író, Egri Viktor, Szabó Béla, Sas Andor egyetemi tanár, Mayer Imre, Orbán Gábor nyelvészek és Fábry Zoltán. 1950-ben tehát ez volt a bázis. Az én nemzedékem ekkor indult Pozsony felé, legtöbbször a falvakból, a kisvárosokból, a paraszti léthelyzetből, környezetből. Gondolkodásunkat több tényező befolyásolta, részben a háború drámája, a kitelepítéssel járó drámák és tragédiák, de bennünk volt az életösztön, a cselekvés, a teniakarás. Ebből a kettős érzésből hasznos dolog született: az önerejű építkezés. Ez

* A beszélgetést Szilágyi Károly készítette 1989 májusában, Pozsonyban. Elhangzott az Újvidéki Rádió *Könyvek, írók, emberek* című műsorában 1989. július 7-én és 14-én.

egyszerre volt kényszer és felismerés. Ha közel negyven-negyvenöt év távlatából végzek összehasonlítást, a jugoszláviai magyar állapotokat és az erdélyi magyarság helyzetét is ideértve, azt kell mondanom, hogy a csehszlovákiai magyarság kényszerhelyzetéből született az önerejű építkezés érzése, gondolata, elszánása és igénye. Ez mindmáig megvan a közéletünkben, kultúránkban. Tulajdonképpen ez lett a kultúrateremtésnek, az irodalomteremtésnek az életetője, inspirálója, kényszerítője. Egyfajta ösztönös akarás volt ez, a létbe, az életbe való kapaszkodás ösztönös akarása.

A kultúrateremtés szándéka itt beletorkollott a személyi kultuszba. Éppen csak kigázoltunk a háború mocsarából, a háború utáni meghurcolás helyzetéből, máris belegyalogoltunk a személyi kultusz, a sematizmus, a hurraóptimizmus időszakába. Látszólag kedvező hangulat volt ez, kedvező feltételek mutatkoztak a kultúra és az irodalom teremtésére. Volt egy kis napsütés, a drámai katarzisznak az érzése, helyzete volt ez, amikor azt hittük, most már minden rosszat magunk mögött hagyunk. Felszabadultságunkban ugyanakkor szinte testközelből érezhettük a személyi kultuszt, a sematizmust, egyáltalán a hamis látását az életnek, a múltnak, mindennek, a szépítést, a felfokozott hevületet, a hazug felfokozott lelkesedést. Nemzedékem abban a politikai és társadalmi környezetben hitt a szocializmus eszméjében, jövőt, reményt látott benne. Az akkor huszonévesek ennek a hitnek a megszállottjai voltak. Utólag hozzá kell tennem, hogy terheltjei is. A csehszlovákiai magyar kultúra háború utáni indulásának közege tehát a személyi kultusz. Ennek a felfokozottságnak, ennek az érzelmi hevületnek a jegyében születnek az első versek, jelennek meg az első verseskötetek. Az életösztön, a szülőföld, a hazára találás gondolata – ezek az érzések az ihletői ennek a költészetnek. A szülőföld-érzés, a szülőföld mint élmény máig is központi témája a csehszlovákiai magyar irodalomnak, különösen a költészetnek. Az indulás és a kezdés éveinek az ösztönös emberi érzései voltak azok, amelyek irodalmunkat, irodalmunk érzésvonalait kijelölték.

Természetes, hogy az irodalomteremtés szándéka nem szorítkozhatott a versírásra, a verseskötetek megjelenésére. Felmerült az intézményrendszer kialakításának az igénye is. Az ötvenes évek a csehszlovákiai magyar kultúra számára az intézményrendszer kialakításának évtizede. Jellemző, szinte egyedülálló közép-európai nemzetiségi struktúra alakult ki, amely alapjában egy kulturális nemzetiségi struktúra, területei pedig a népművelés, az újságírás, a néprajz, az irodalom és az iskolaügy. Ezek a területek jelezték és határolták be az ötvenes éveket.

Indulásunk valóságslátása, mint utaltam rá, meglehetősen terhelt volt. Szerencsére a sematizmus kora csakhamar elmúlt. Ez Fábry Zoltánnak köszönhető.

Sz. K.: Fábry Zoltánt külön fejezet illeti meg a csehszlovákiai magyar irodalomban, következőképpen e beszélgetés során is. Maradjunk azonban a kultúrateremtés pillanatánál. Milyen hagyományokból táplálkozott a csehszlovákiai magyar irodalom 1918-ig, vagy a múlt századig, esetleg a középkorig visszamenően?

D. L.: Az ötvenes évek személyi kultusza, közéleti és irodalmi sematizmusa az első hullámban nem vonzotta a hagyományt, még a másodikban sem. Különösen nem a közvetlen hagyományt. Viszonyulás nem volt tapasztalható a két háború közötti csehszlovákiai magyar irodalomhoz és kultúrához. Messzebbre, talán a bennünk levő népi ösztön és népi kultúra hatására a XIX. szá-

zad népiességéhez, elsősorban Petőfi költészetéhez és Arany Jánoshoz, prózában Móricz Zsigmondhoz, majd a népi írókhoz, Veres Péterhez és Szabó Pálhoz, később Illyés Gyulához és csak sokára, harminc-harmincöt év múltán nyúltunk vissza saját irodalmunk közelmúltjához, a két háború közötti irodalmi és szellemi élet hagyományaihoz és hagyományvonulataihoz. Érdekes, szerintem nehezen hasonlítható mozzanata volt ez a kezdésnek, az ötvenes évek első harmadának. Visszatérve az irodalmi élet intézményesítésének kérdésére: 1949-ben megalakult a CSEMADOK, kulturális szövetségünk, szerkesztőségek alakultak, magyar iskolák nyíltak, megalakult a magyar pedagógiai gimnázium, ifjúsági lapok indultak. Kezdetben az irodalom mindenütt albérlésben vagy társbérlésben volt, az Új Szó viszonylag sok irodalmi anyagot közölt, de a többi lap is, a Szabad Földműves, majd később a Fáklya, az Új Ifjúság. Csakhamar felmerült az irodalmi fórum szükségessége is. Néhány éves kérvényezés, kilincselés után megszületett az Irodalmi Szemle. 1958 szeptemberében jelent meg, negyedéves lapként, később kéthavonként, majd havonként. Jelenleg tíz száma lát napvilágot évente.

Sz. K.: Mint az Irodalmi Szemle első főszerkesztőjét bizonyára sokszor faggatták az indulás körülményeiről, a folyóirat koncepciójáról, legutóbb például a Szemle alapításának harmincötödik évfordulója alkalmából. A messziről jövők tájékozatlanságával és kíváncsiságával én is ilyesmivel gyötöröm; vázolja fel az Irodalmi Szemle fejlődési ívét/görbéjét az indulástól napjainkig.

D. L.: Az első gond és öröm az volt, hogy lett saját fórumunk, saját bejáratú irodalmi házunk. Ezzel egyidőben megalakult az Írószövetségben a Magyar Írók Köre, 1960 táján pedig a Szlovák Írószövetség magyar tagozata. A kerítésen belül voltunk és lehettünk. Első gondunk a folyóirat koncepciója volt: mit lehet egyetlen lappal kezdeni egy induló irodalomban? Valamiféle kizárólagossági elv szerint kezdjünk szerkeszteni, egy csoport, egy elgondolás, egy iskola lapjaként? De hiszen csoport sem volt, iskola sem volt. Így az Irodalmi Szemle természetesen és ösztönösen az irodalom lapja lett, mindnyájunk lapja, mondhatnánk úgy is, hogy irodalmi népfrontos lap. Szinte még jelenleg is az. Mindnyájunk irodalmi lapjává tettük. Csak ez még mindig harmatgyöngye valami volt. Én akkor indultam „világgá”: bemutató látogatásra Budapestre, Leningrádba, Moszkvába, Prágába, Varsóba, Krakkóba, Újvidékre, Belgrádba. Így találkoztam a hatvanas évek elején a jugoszláviai magyar irodalommal, annak képviselőivel, Pap Józseffel, Ács Károllyal, Bogdánfi Sándorral, Németh Istvánnal, Fehér Kálmánnal és másokkal. Az indulás hevülete, a világot meghódítani akarás naiv ösztöne és vágya volt az, ami természetes és ösztönös társkeresési, partnerkeresési kapcsolat révén létrehozta a találkozást a csehszlovákiai magyar irodalom és jugoszláviai magyar irodalom között.

Következő gondunk a magyar nemzeti kultúrához való viszonyunk tisztázása volt. Az Irodalmi Szemle a hatvanas évek elején felveti és megfogalmazza a kettős irodalmi honosság gondolatát és tételét: azt, hogy kötődünk a cseh és a szlovák irodalomhoz, de kötődünk, nyelvünk és történelmünk révén, a magyar nemzeti irodalomhoz is. Bontakozó, erősödő irodalmunk saját helyzetét kívánta tisztázni, megfogalmazni viszonyát a szlovák, a cseh, a magyar és a világ-irodalomhoz. Naivság. Egyetlen irodalmi lap, ha már folyóirat is volt, ugyan

mit tud kezdeni a világirodalommal? Tettük, amit tudtunk: közöltük az európai irodalom arra érdemes költőit, íróit. Az Irodalmi Szemle eddigi története az induláskor megfogalmazott alapgondolatokat mondta és mondja tovább, természetesen változó feltételek között és erősödő irodalmi környezetben. Sajnos, mindmáig az Irodalmi Szemle az egyetlen irodalmi lapunk, amit a csehszlovákiai magyar irodalom mára már kinőtt. Új lapot kértünk és kérünk a csehszlovákiai magyar fiatal írók részére. Kéthetenként megjelenő lapra tettünk javaslatot, ezt szeretnénk tető alá hozni. Az egyetlen meglevő fórum ugyanis már magában hordja az uniformizálódás, a szűkösség veszélyét is, egyáltalán az olvasóra való ráhatás beszűkülését. Az Irodalmi Szemle átfutási ideje két-három-négy hónap, így az irodalmi ráhatás a csehszlovákiai magyar olvasóközönségre szűkös és nagyon kicsiny ahhoz képest, amit a csehszlovákiai magyar irodalom produkál.

Sz. K.: Az Irodalmi Szemle volt az, amely összehozta Fábry Zoltánnal. Egyik írásában élete egyik forrásvidékeként jelölte meg Fábry Zoltánt. Mutassa be nekünk a csehszlovákiai magyar irodalomnak ezt a kiemelkedő alakját.

D. L.: Az Irodalmi Szemle szervezésének és megindulásának idején kerültem közeli kapcsolatba Fábry Zoltánnal. A Szemle 1958. szeptemberben megjelent első számát Fábry Zoltán indította, mint az Irodalmi Szemle főmunkatársa. Fábry akkor egyszemélyben volt irodalomtörténet, irodalmi jelen, etikai, szellemi erő és szimbólum. Fábry jelenléte az ötvenes évektől kezdődően a háború utáni csehszlovákiai magyar kultúra és irodalom nagy szerencséje. Az Irodalmi Szemle első számában közölt írásának címe *Ideje már bizony*. Egy drámai, szikár, nagyon kemény visszapillantás ez a csehszlovákiai magyar kultúra és irodalom két háború közötti történetére, az indulásokra és a letörtetésekre. Fábry, többek között, erélyesen hangsúlyozza, hogy a csehszlovákiai magyar lap-, és folyóirat-történelem tele van kezdeményezésekkel és bukásokkal. Hosszú ideig egyetlen lap sem jelent meg. Ez az egyik jellemzője a csehszlovákiai magyar irodalmi múltnak. Fábryban él a remény, hogy az Irodalmi Szemle, bármilyen kevés és szerény lehetőséget kínál is az indulásnak, mégis lehetőség. Fábry nagy tapasztalatával, számos csalódásával még ebbe a kis reménybe is nagy erővel tud kapaszkodni.

Alig volt lap, hogy Fábry Zoltánnak ne lett volna benne írása. Havonta jártam hozzá Stószra eligazításért, jó szóért és megméretésért. Szerkesztői lépéseim nagyon gyámoltalan, naiv, zöldfülű ember indulását tükrözték, belőlem Fábry alakított ki szerkesztőt. Tőle tanultam magatartást, gondolkodást, szerkesztési etikát, egyáltalán az irodalomhoz, a világhoz való viszony erkölcsét, emberi-irodalmi magatartást. Nem volt ez egyszerű. Már az első megjelent számot támadták – éppen Fábry bevezető írását –, s meg akarták szüntetni a lapot. A pártközpontba hívtak, egy ideológiai ítélőszék elé, és választ kellett adnom, hogy ki az a Fábry Zoltán, kinek a Fábry Zoltánja ő és miért. Válaszoltam, ahogy tudtam. Nem nagyon ismerték őt még akkor. Legfeljebb a párt akkori ideológiai és kulturális tisztségviselői, hallomásból. Annak ellenére, hogy csehszlovákiai, sőt európai rangú antifasiszta író volt. A háború utáni szlovákiai és csehszlovákiai közvélemény egyáltalán nem, vagy alig ismerte Fábryt. Megróttak és azt mondták, ha megisméltődik az eset, megszüntetik a lapot.

Persze, nem estem, nem estünk kétségbe. Folytattuk a dolgunkat. A folytonos támadások, szinte húsz éven át napirenden voltak. Nagyon érdekes jelenség, hogy a csehszlovákiai magyar közéletben, kulturális életben mindig két réteg volt és van jelen. Az egyik a Fábry-féle és a Fábryéhoz hasonló realiztikus gondolkodás, a másik pedig a funkcionáriusi, a nemzetiségi tisztségviselők nagy részének a frázis és broszúragondolkodása. Ezek legtöbbször az Irodalmi Szemlében ütköztek meg egymással.

Fábry Zoltánnak nagyon erős írása jelent meg 1964-ben az Irodalmi Szemlében: *Az antisematizmus*. Huszonöt-huszonhat évvel Gorbacsov előtt pontos, mély és döbbenetes látéletét adta a sztálinizmusnak, a személyi kultusznak és a sematizmusnak. A hatvanas évek elején Fábry Zoltán az antiember, s a csehszlovákiai magyar gondolkodás a hatvanas években, éppen Fábry Zoltán munkássága révén, megéli az antiembert, az antisematizmust, az antisztálinizmust, az antidogmatizmust, az antifrázist, mindent, ami a gondolkodásnak és az irodalomnak kártevője és elrontója.

Fábryhoz, mint említettem, havonta vagy gyakrabban jártam. Mély kapcsolat alakult ki közöttünk. Azon túl, hogy Fábry főmunkatársa volt az Irodalmi Szemlének, atyai-fiúi viszony is kialakult közöttünk. Fábry több volt mindenél: a csehszlovákiai magyar irodalom és gondolkodás alakítója és mértékegyisége. Azáltal, hogy a két világháború között megfogalmazta a kisebbségi lét, a kisebbségi kultúra szükséges magatartását, a humánusot, a vox humanát, s azáltal, hogy a háború után ő írta meg elsőnek a magyar meghurcoltatások legdöbbenetesebb vádiratát, *A vádolt megszólalt*, hogy az Irodalmi Szemle és az irodalom kibontakozásának idején, tehát a hatvanas évek első esztendeiben antiemberként lépett fel minden felületesség és dogma ellen, ő vált a csehszlovákiai magyar gondolkodás legerősebb egyéniségévé, ő teremtette irodalmunk és kultúránk legszámottevőbb életművét. Évtizedekre magatartás-meghatározó és kristálycsiszoló szerepe volt egészen haláláig.

Sz. K.: Az Ön személyes sorsa összefonódott a csehszlovákiai magyar irodalom és kultúra fejlődésével. 1970-ben az egy évvel korábban létrejött Madách Könyvkiadó igazgatói posztjára került. Jelenleg is a Madáchban dolgozik, nem igazgatóként ugyan, de felelős beosztásban és értékelést tud adni a Madách szerepéről és helyéről a csehszlovákiai magyar kultúrában.

D. L.: Az Irodalmi Szemle létrehozása után a könyvkiadó megalakítása volt az újabb nagy feladat. Irodalmunk ugyanis erősödött, de nem volt könyvkiadó, bár könyvkiadás addig is létezett. 1954–55-ig működött egy önálló csehszlovákiai magyar könyvkiadó, de megszűntették. Ez is nagyon érdekes és tanulságos csehszlovákiai „találmány” volt. Az ötvenes évek elején önálló magyar nemzetiségi intézmények alakultak, köztük magyar népművészeti egyesületes, könyvkiadó. Azután egy másféle elgondolás kerekedett felül, melynek lényege az volt, hogy a testvériség, az internacionalizmus, a szlovák–magyar együttélés érdekében jobb, ha a létrejött nemzetiségi intézmények nem önállóan, hanem szlovák intézmények részeként működnek. Így megszűnt az önálló magyar népművészeti egyesületes, 1955-ben pedig az önálló csehszlovákiai magyar könyvkiadó is, ami a szlovák szépirodalmi könyvkiadó egyik szerkesztősége lett és kiadta az itteni magyar irodalmat, magyarra lefordította a szlovák

és cseh irodalmat. Ez volt a helyzet 1967-ig. Amikor irodalmunk belső ereje elérte azt a szintet, hogy külön könyvkiadót lehetett követelni, 1967-től elkezdődött az önállósodási folyamat, 1969. január 1-jén született meg az önálló magyar kiadó Madách Könyvkiadó néven.

A mi szellemi létünk intézményrendszere kissé eltér a jugoszláviai magyartól; sokáig irigyeltük a Forumot, amely erős, szinte Európába sugárzó lap- és könyvkiadó lett. Mi másféle tapasztalat alapján építkeztünk: nem egysejtű intézményt akartunk létrehozni, nem mindent egy helyre összpontosítani, mert a tapasztalatunk az, ha kiönt a víz, akkor egyszerre visz el mindent. Ilyen megfontolásból az Irodalmi Szemle, a Madách Könyvkiadó és számos más külön intézmény van a csehszlovákiai magyar szellemi életnek.

Sz. K.: Hány könyv jelenik meg évente a Madách kiadásában és mit jelent ez a csehszlovákiai magyar irodalomban?

D. L.: A Madách évenként 50–55 könyvet ad ki. Különös hangsúllyal gondolozunk a csehszlovákiai magyar irodalmat, 25–30 könyv eredeti magyar, kiadványaink másik fele szlovák és cseh irodalom fordításban. A Madách mindegyiknél szépirodalmi könyvkiadó, de megjelentet gyermek- és ifjúsági irodalmat, ismeretterjesztő műveket, néprajzi, irodalomtörténeti, irodalomkritikai jellegű munkákat, a Madách a gondozója a Csehszlovákia és Magyarország között érvényben levő közös könyvkiadási programnak is.

Sz. K.: Egy kritikus nemrégiben a féltörténelmi és az emlékezés jelleg birkózását emelte ki a csehszlovákiai magyar irodalom jellemző sajátosságaként. Mit érthetett ezen?

D. L.: Az ötvenes években az induláskor a műfaj a líra. Az egész évtizedet a líra uralta. A próza csak az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején erősödött fel. A 60-as évek elején jelentek meg az első regények. A hatvanas évek jellemzője a próza felzárkózása a csehszlovákiai magyar irodalomban. Ekkor jelent meg Rác Olivér *Megtudtam, hogy élsz*, Mács József *Adósságtörlesztés*, Duba Gyula *Szabadesés* c. kötete, az én első könyvem, a *Messze voltak a csillagok*, majd a második, a *Földönfutók*.

A hatvanas évekre tanultunk meg beszélni, akkorra ért meg bennünk a kimondás szüksége, ereje és a bátorság. A felsorolt regények a háború utáni magyar meghurcoltatásnak a könyvei. A sérelem, a megaláztatás érzése az, ami a hatvanas években először jelenik meg a prózában erőteljesen. Akkorra vetkeztük le a frázist, dobtuk le lábunkról a sematizmus utolsó sárcomóit, és egy nyílt, szókimondó irodalom jelentkezett erőteljesen, amelyre felfigyelt a magyar irodalomkritika is.

Hogy mi jellemzi ezt az irodalmat? Elsősorban a sérelem elmondása, a megaláztatás kibeszélése, a csehszlovákiai magyar népközösség negatív történelmi élményének kifejezése. Innen a féltörténelmiség. Nem történelmi korszakot taglalnak ezek a könyvek, hanem sorsokat. Sorstörténelem ez – mondhatnám talán, vagy még inkább pontosítva: bakatörténelem, a kisember történelme.

A sorstörténelem egy vallomásos prózai formát alakít ki. Hévülettel, indulatokkal, szenvedéllyel beszél és a kisember történelmének határain belül mozog. A történelembe belekényszerített kisember helyzetét és állapotát, magatartását mondja el. A kisember által megszenvedett történelemnek irodalmi képlete

és képe az, ami ezekben a könyvekben megjelent a hatvanas években. A megaláztatás érzése nagy erővel tört fel, a sérelemérzet sürgetően követelte a *kimondást*. Ezzel magyarázható, hogy a csehszlovákiai magyar próza jelentős alkotásai a hatvanas évek közepén a közelmúlt történelmével foglalkoznak, ezzel is szabadulni akarván a sérelemtől, a megaláztatástól, a mindenféle gönctől, amely visszahúz és lehúz. Az érzések forrósága, az igazság kimondásának a szenvedélye az, ami nem hagyott erőt és időt a klasszikus értelemben vett irodalmi történetiségre. S mindmáig így van ez. A magyar irodalomkritika számtalanszor felrótta, hogy vallomások prózát írunk. Hogy a csehszlovákiai magyar költészet szülőföldközpontú, annak a kitelepítésekben található meg a magyarázata, az, hogy a szülőföldet elpusztították, vagy el akarták pusztítani, meg akarták tőle fosztani az embert. Innen a próza és költészet vallomások jellege. A pusztítás, az elpusztításunk szándéka a háttér, elsősorban ezt akartuk elmondani, ezt akartuk dokumentálni. A *megmaradásunk* érdekében. A csehszlovákiai magyarság háború utáni legnagyobb hősiessége a megmaradás, az élve maradás.

Sz. K.: Egy régebbi interjújában arról vallott, hogy milyen idegen az Ön számára a *megtartó tétlenség* mint életforma. Ha jól emlékszem szólt a *nemzeti-ségi komfort* jelenségéről is. Jól érzem-e, hogy a megtartó tétlenségben azért ott munkál valami, rokonszenvesnek vagy vonzónak egyáltalán nem mondható, de lényegében egészséges életösztön, ugyanakkor a nemzeti-ségi komfortban én már csak az energiaváltságot hallom.

D. L.: A csehszlovákiai magyar közéletben, közgondolkodásban, kultúrában és irodalomban is jelen van a Fábry Zoltán megfogalmazta erkölcs, etika, tehát a magatartás fontossága. A háború utáni nincstelenségből indulva a jelenig gondolkodásunkban az erkölcsi tartás, egyáltalán a tartás, amit ma úgy mondanánk, hogy önazonosság, szóval az önmegtartás természetes emberi ösztöne és tudatossága együtt van jelen. Ez egyrészt a Fábry-életműnek köszönhető, másrészt pedig a csehszlovákiai magyarság által megélt drámai idők ösztönösen levont konzekvenciáinak.

Persze, nem mindenki szent, nem mindenki Jézus Krisztus, nem is lehet az, nem lehet mindenki aszkéta sem Fábry Zoltán sem, nem lehet mindenki abszolúte a humánus elkötelezettje, megszállottja, nem lehet mindenki abszolút tartású és magatartású. A nemzeti-ségi lét sokféle magatartást alakít ki, pontosabban az emberi magatartások különböző rétegeit. Kialakította a szolgálót, a kiszolgálót, azt, aki minden trombitafújásra sorakozóra fut, a mindig lelkesedőket, akik fogalmazzák a nagy megváltásokat, a nagy elszánásokat, a nagy fogadkozásokat – ezekből lesznek a hamar összeroppant, világgá futó, meghasonlott emberek –, kialakítja a történelem lakájit, a mindig szolgálatra képeseket, a szolgálatért megmaradni akarókat, és kialakítja a cinizmust. Kialakította és kialakítja azt a bizonyos nemzeti-ségi komfortot, a felelősségtől való eltávolodást, a felelősségvállalás akár tudatos, akár ösztönös elutasítását, a nyelv elhagyását, a lemondást. Ezek az emberi magatartások egyszerre gomolyognak, egyszerre vannak jelen.

Van egy érdekes tapasztalatunk is: az, hogy a *rossz* folyton újratermelődik a nemzeti-ségi közösségekben, de újratermelődik a *jó* is. Az újratermelődés ará-

nya az érdekes. Az újratermelődő jónak mai sajátossága az önerejű építkezés. Egy példa: 1968-ig, 69 után a csehszlovákiai magyar kultúrában és közéletben is eltört, megszakadt valami. A csehszlovákiai magyar nemzetiségi kultúra bizonyos területeken kisebb helyre szorult. Erre a CSEMADOK-szervezetek nagyon érdekesen reagáltak. Létrehozták az úgynevezett honismereti köröket. A nagy közösségi gondok helyett elkezdték kutatni a falu történetét, a helytörténetet, a közeli és távoli múltat, tehát azt, amit lehetett, és ahogy lehetett.

A helytörténeti gyűjtések mellett elkezdődött és fellendült a néprajzi értékek gyűjtése is. A CSEMADOK szervei segítettek, sugallták azt, ha műkedvelői szinten is, de gyűjteni kell a néprajz szellemi és tárgyi hagyatékait. Ennek eredményeként Csehszlovákia magyarok lakta vidékén számos néprajzi tájház jött létre, ezek már jellemzői a mi szellemi tájéunknak.

Az elmondottakból kitűnik alapállásunk: építkezni, önerőből is, nemcsak ülni a kispadon, várni és kivárni, hanem cselekedni, tenni, akkor is, ha nehéz, tenni, ahogy lehet és amit lehet, nem kisodródni az időből, a cselekvő folyamatokból. Igaz, hogy az elmúlt húsz év a csehszlovákiai magyar kultúra és szellemi lét számára próbaidő volt – ma azt mondják, a pangás évtizedei voltak ezek. Sajnos, joggal mondják, nagy a mi veszteséglistánk, viszont valahol a legalsóbb szinten sohasem szűnt meg a szellemi lét akarása, ápolása, az állandó szellemi cselekvés.

Újabban a helyzet változott és változik. A leszűkítettség, az elhallgatás, az elhallgatottság szűnik. Ismét nemzetiségi létünk egészében gondolkodunk, és igyekszünk, akarunk Közép-Európa emberi, nemzetiségi és szellemi térségében gondolkodni. Hisszük és valljuk, hogy a Közép- és Kelet-Európában élő nemzetiségek helyzetének demokratikus megoldása nélkül nem képzelhető el egy más Közép-Európa, sőt Európa sem. Ennek érdekében és ebből kiindulva a csehszlovákiai magyar írók felmérést készítettek a csehszlovákiai magyarság helyzetéről, iskolaügyéről, népműveléséről, anyanyelvének helyzetéről, anyanyelvhasználatáról és jogi helyzetéről. Ezt a felmérést számos javaslattal eljuttattuk a párt- és államvezetésnek. Számos olyan dolgot tudnék említeni, ami éppen e beadványnak alapján indult meg. Ennek részeredménye például, hogy a Kassai Színház, amely eddig csak társulata volt a Kormáromi Magyar Területi Színháznak, január elsejétől önálló színház rangra emelkedik.

Az irodalom felvállalt megint valamit. Felmérést készített és készít, és a politika partnere kíván lenni, kimozdulni a hátrányos helyzetből, fokozni az irodalom közéletiségét, közéleti érdeklődését, érzékenységét, jelen lenni a közéletben ismét, nemcsak szólamokkal, hanem felelősségvállalással és a nemzetiségi lét felvállalásával.

Ha 1950-ben az önerejű építkezés jellemezte indulásunkat, most elmondhatom, hogy irodalmunk egyik, mondjam így, többek közötti jellemzője az, hogy vállalja a nemzetiségi lét gondjait, megoldást keres, ajánl. Nem hátrálni akar, steril irodalmi magatartást alakítani, irodalmi komfortba süllyedni, hanem vállalni az irodalom eszközeivel a közösség létének, életének gondjait.

*